

Prangins, 1945. IV. 26.

Drága Muzsi néni, Gyuri, Laci, Netty, (A részletekbe nem bocsátkozom, mert az összecsaladtagok száma maradt nagy, a levelet azonban mindenkinek szólni kellett, mert mindenkinél egyszerre, mert habár december hónapban)

Ülön-külön írtam már Gyurinak, Laciéknak és Muzsiéknak, még sokat írtam, de nem kaptam választ, dacára annak, hogy az USA-ból most minden levél hat hét alatt ideérkezik. Nagyon kérem Muzsi nénit, hogy a levelet továbbítsa Gyurinak (Buenos Aires, Calle 433, valamint Gyuri továbbítsa Laciéknak (Mexico-City, avenida Industri 215). Laci ezért marad utoljára, mert azt hiszem, még megtarthatta régi rossz szokását, hogy a leveleket hetekig, a zsebében felejtli. Szinte kísérteties volt, hogy Peter fiam Lacié utolsó sürgönyét szintén két hétig pihentette a zsebében, abban a hitben, hogy már rég elküldte nekem.

Eddig mindössze Muzsi néni leveleit kaptam meg, Lacitól, Gyuritól csak sürgönyt és pénzt kaptam, nagyon köszönöm Gyurikam és Laciéim a pénzt, az utóbbit csak úgy tudtam megkapni, hogy Harbachné kifizette nekem és a dollárokat megtartotta magának, mivel leányul a haboru után egy évi tanulmányra az USA-ba szándokozik menni. A pénzt remélik fel tudtam használni. Gyuri pénze főleg fel-
 táplálásra, Lacié felruházásra fogyott el. Mivel a küldés nagy nehézségbe ütközik, azokivil nem tudok semmi pontosat a fiuk anyagi viszonyairól, egyelőre ne küldjétek semmit, mert nagyjából el vagyunk mindennel latva.

Most kezdem elején és mindent megismétlek, mert nem tudom, hogy meg-e érkezett egyáltalán valamelyik levelem. Marcus 19 (1944); Amre emlékezétes datum ott, amikor a németek bevonultak Magyarországra, telkileg nagyon rossz három hónapot töltöttünk még Pesten. Nyugodtan merem állítani, hogy sokkal rosszabbak voltak ezek az idők, mint az az 5 hónap az ezót. Hírhedt volt Bergen-Belsen táborban, illetve inkább egyszembabó helyén beszéltem, mert a gyerekek aránylag elég jól, az uram meg egyenesen kitűnően bírták ezeket a szörnyű időket. Mindez nagy segítség volt számomra, de sajnos nem tudtam átvenni, bármennyire is szerettem volna nyugalmat és optimizmust. Nem a megalázások bántottak, hanem az állandó izgalom és jogos félelem, ami akkor minden zsidón erőttett. Napról napra az újabb rendeletek, félelem az újabb rendeletekről, melyek teljesen felforgatták az ember életét, az emberek egymástíjéztgetése és remítése nagyon az idegeimre mentek. Rögtön leadtam 6 kilót (habár az ellátás egészen elsőrangú volt) és állandó szorongásban éltem. Legjobban az utcai elfogatásoktól féltem, attól, hogy elindulok otthonról gyenutiánul (?) a sok visszamentésre, mert sosem lehetett tudni, hogy melyik utca sarkán áll egy rabomobil, ahova egy lánccal elzárva a menekülést útját, betuszkolták a sarga csillagos ártatlan jarokelöket. Ilyen esetben az ember még csak nem is értesíthette családját, abban az egy szal ruhában, amiben volt elvitték a hírhedt Rökk Szilárd-ba (egy rabbi képzőből átalakított internálhely) és onnan deportáltak. Németországba így csak a legszülésesebbnek bevasárlásokra jartam ki, Veronikát meg hónapokig egyáltalán nem engedtem ki az utcára. Amellett meg kell jegyezni, hogy a mi házuk meg egy nyugodt sziget volt a többi családokhoz képest, nálunk az uram családát nyugalma ezért ranyomta a bélyegét az egész házra. Péter barátai nap mint nap nálunk voltak, mert nem bírták ki az otthoni izgatott milőt. A gyerekek aztán a nap legnagyobb részében gramofonon hallgattak Beethoven, Schubert, Mozart és Liszt műveit, ez volt egyetlen programjuk és élvezetük. Veronika meg velem dolgozott a háztartásban, öreg napjaimra kénytelen voltam főzni tanulni és többé, kevésbé egészen jól is ment ez a számomra szokatlan munka.

Szegény édesanyam utolsó évben nem a legjobban volt. 1943 decemberében, néhány nappal karácsony előtt, a lakásban megbottlott egy szörnyű betegség, és ugyanott törté el a lábát, mint, sok évvel ezelőtt. Még sok feküdt, a kórházban, ahol az első napokban magas láza volt. Otthon is sok feküdt, majd trombozist kapott, örökre elvesztette az eszméletét és napokig ott feküdt életveszélyben, állandó orvosi felügyelet és rengeteg injekciózás mellett. Utána ledölvették a gipszet és soká tartott, amíg megint magához jött egy kicsit. Nagyon félt, hogy nem fog tudni járni és mi is féltünk, mert nem tudni hogyan, de az egyik idegsejt megbénult. Aztán valahogy megiscsak elkezdett járni és varakozáson felül ment a dolog, csak hogy persze nagyon gyenge és fáradékony volt. Állandó apólon volt persze mellette és nagy szerencse volt, hogy egy házban laktunk és így egyrészt az uram állandóan ellenőrizhette, másrészt, en minden pillanatban mellette lehettem. Közben bejötték a németek, de hala Istennek

vagy a kora, vagy a betegsége miatt, ami kivétel nélkül minden embert átölelt, beszűkít, a nagy izgalom és félelem, ami a legtöbb emberen erőt vett őtöle távolított. Az események a maguk komolyságukban nem hatottak már rá teljes erővel. Közben még mielőtt a zsidóknak el kellett hagyniuk lakásukat, őt mar barátságosan, de erőiesen néhány héttel előbb kitanácsoltak a lakásból és úgy volt, hogy mihozzánk kerül a gyerekszobába, amelyet számára berendeztünk volna. Közben azonban a hazuk nem lett zsidó-házak kijelölve és így csak néhány nap volt nálunk és onnan Roza nénihez ment, mert a Jokai tér 10 zsidó ház lett. Ujsághirdetés által eladtuk anyam majdnem összes bútorait és a könyvtartat, amiből apam az igazán értékes könyveket már életében eladta. Így legalább nem volt gondunk a nagy zsidó költözködéskor, anyam bútorával, mert akkor sem lehetett eladni. Elvben voltaképpen mindenki magával vihetné minden holmiját, vagy beraktározhatta volna, de ezt technikailag nem lehetett keresztülvinni. Minden család egy szobát, mi lévén orvosok két szobát kaptunk és így mi is csak két szoba bútorát vihetünk magunkkal, a többi bezsufoltuk a gyerekszobába és átadtuk a ház gondnokának. Sokan azonban 4-5 szoba értékű bútorat hagytak ott prédeul, mert az emberek olyan pesszimisták és letargikus állapotban voltak, hogy nem is gondoltak a bútorok beraktározására (amelyre persze elég korlátozott lehetőség volt), azt gondolták, vesszen el, ami elveszik, csak mentsem meg a pusztá életemet! En is a legnagyobb elkeseredésben mondtam ekkor az urannak: csak hagyjanak egy szal ruhában elmenni Palesztinába! (ahova mellelleg soha sem vaggodtam) Ugy látszik csak ki kellett mondani a varázsszót. Néhány nappal a költözködés előtt varatlanul felsajnálottak az urannak, hogy elvisznek minket a legközelebbi hetekben induló csoporttal Palesztinába. Ebben a csoportban voltak bérégi cionisták, voltak, akik 100.000 pengőt fizettek személyenként, mert így akartak az életüket megmenteni és volt néhány tisztelőbeli tag (mint mi), akiket prezentálni akartak Palesztinának mint pozitívumot. Boldogan fogadtuk el az ajánlatot csak éppen nem nagyon készültünk rá, először is mert feltűnt, hogy nem lesz belőle semmi, másodszor éppen ekkor volt a költözködés, ami minden erőnket és időnket igénybevette, és akkor már az utcan is csak bizonyos kevésszámú oraban lehetett közlekedni, látogatni nem lehetett fogadni stb. stb. Ugy volt tervezve, hogy Németországon át (ahol 8-10 napot egy táborban töltöttek) Franciaországon és Spanyolországon és Afrikán keresztül mennénk Palesztinába, mert Törökországon át nem lehetett megoldani, éppen egy hetet töltöttünk új otthonunkban, baratainkkal az Andrassy ut 10-ben volt két nagyon szép szobánk, éppen berendeztünk szépre, barátságosra, amikor ott az indulás óraja. Bucsuzni jóformán nem bucsuztunk senkitől, cinan kívül senki sem tudott tervünkről, annyira nem bíztunk az utban, anyam is csak az utolsó nap, amikor elbucsuztam tőle, tudta még az egészet. Mindenki magával vitt egy koffer ruhát, ezenkívül csak tákarókat és egy zsák konzervet és egyéb ennivalót vittünk magunkkal, habár hivatalosan csak három napra kellett volna ennivalót magunkkal vinni. Junius 30-an hagytuk el Budapestet, egy nagy stráfkocsiba, koffereink mögött vonultunk végig a városban. 8 napi marhavaggonutazás után érkezünk meg Bergen-Belsenbe. Erről az 5 hónapról amit itt töltöttünk csak régények lehetnek írni, csak erőfeszítésség és szorongás után egyenesen úgy hatottak, mintha idegstanatóriumban lettünk volna, csak éppen hiányoztak a szanatórium kényelme. 170-en laktunk egy barakkban, külön a nők és külön a férfiak. A nyugalmozás is hozzájárult, hogy semmi hírünk nem volt a külvilágból. A koszt is nagyon keves volt, nem éhezünk, de regdől a hideg és a rengeteg eső, azonkívül úgy nézett ki, hogy a háború végéig ott fázunk és egyre nagyobb mértékben éhezünk. Végre aztan ütött a szabadulás óraja. dec. 7-én már St. Gallenban voltunk innen quarantainebe Caux-ba kerültünk, ahol egy priási luxusszállóban rendezték be a menekülttábor. Fűrdőszobas szobakbanaludtunk napionta kétszer hejjeban főtt kramplit. Heteken át egész nap csak ettünk. Az első rendes vacsora St. Gallenban, az első cukorka Cauxban, majd az első terített asztal és fehér agy feledhetetlen élmény lesz számunkra. Cauxba tudtam meg egy sürgöny sokszor gondoltam megnyugvással rá, hogy ezt már nem kellett megélnie. Cauxból aztan a svájci pszichiáterek és pszichológusok együttes kérévényére, melyet a szövetségi elnökhöz intéztek liberalitást minket minden kaució nélkül. Különleges szerencsénkre aztan idekerültünk Dr. Forel pranginsi magánellémlinikájára, illetve hazába, kezdetazóta mint orvos dolgozik itt az uram. Egyenlőre nem szerezték beutazási engedélyt addigra majd kialakulnak a körülmények. a nők mindvégig nem voltak